

Ekologi som kris, livsstil och estetik: den ekologiska retorikens ideologiska och utopiska energier

Johan Hedrén

Tema Vatten i natur och samhälle

Johan.Hedren@liu.se

Miljödiskursen är förvisso ännu förhållandevis ung, men har likväl hunnit genomgå en dramatisk förändring från att vara präglad av tydliga och utmanande konfliktrelationer under 1960-, 1970- och 1980-talen till ett tillstånd som är betydligt svårare att greppa och beskriva. På motsvarande sätt har de initialt livliga utopiska energier som genererade en mångfald av framtidsalternativ nu tunnats ut i det töcken av retoriska klichéer och ekologiska begreppsfragment som den kommersiella världen sedan 1990-talet bombarderar oss med. I denna presentation ges några inblickar i denna förändring, men framförallt kommenteras reklam och information som lånar sin semantik från den politiska ekologins diskurs. Vad utmärker denna varufierade fas och hur ser den politiska ekologins samtida idélandskap ut? Här finns inte utrymme för några uttömmande analyser, utan endast några, förhoppningsvis, illustrativa nedslag.

Ekologi som kris, livsstil och estetik: den ekologiska retorikens ideologiska och utopiska energier

Denna presentation bygger delvis på erfarenheter från ett projekt som visserligen pågått ett tag, men som på grund av dess komplexitet och omfattning kräver en hel del mer analysarbete innan några riktigt välgrundade slutsatser kan dras. Projektet utgörs av en analys av hur den ekologiskt orienterade begreppsvärlden särskilt under de senaste åren kommit att utvecklas inom reklam, marknadsföring och produktinformation. Som forskare och handledare har jag dock i ett par decennier varit engagerad i utvecklingen av svensk miljödiskurs, och med utgångspunkt i denna längre erfarenhet kommenterar jag här kort även det vidare sammanhanget för samtidens rikliga utbud av ekologiskt färgade varor och utsagor.

De frågor som projektet utgår ifrån är följande:

- Hur gestaltas den ekologiska/naturliga/sunda livsföringen: boende, kommunikationer, fritid, yrke/sysselsättning, familjesituation, stad/land etc?
- Hur framställs miljöfrågornas och den hållbara utvecklingens problem: centrala frågor, utbredning, omfattning, orsaker, prioriteringar, rumsliga relationer mm?
- Vilka utgör bärarna av den ekologiskt korrekta/ sunda/naturliga kroppen: sundhetsmarkörer, klädsel, kön, ålder, etnicitet, sysselsättning, beteendemönster etc?
- Hur framställs den ekologiskt korrekta/sunda/naturliga mentaliteten: moral, värderingar, engagemang?
- Vad utmärker den politiska ekologins och det naturanpassade livets metaforik, narrativitet och symbolvärld?
- Hur framställs det ekologiskt korrekta/naturenliga/hållbara landskapet: urbant/ruralt, kopplingar till sociala relationer osv?
- Vetandet om det ekologiskt korrekta, hållbara och naturenliga, hur framställs dess härkomst och status samt vilka är dess bärare?
- Hur gestaltas den ekologiska estetikerna och vad kännetecknar dess sociala sammanhang?

Jag kommer här inte mer än hinna snudda vid dessa frågor, och lite grann antyda i vilken riktning som analysen för närvarande rör sig.

Det kan måhända vara riktigt att beskriva den *miljöpolitiska* retorikens utveckling som en successiv övergång till *ekologisk modernisering*, även om mycket tyder på att den logiken funnits där hela tiden (mer om detta nedan). Men om man vidgar perspektivet och frågar sig hur den politiska ekologin tagit sig uttryck i samhället överlag, så är det knappast en särskilt träffande karaktärisering. Mer korrekt och belysande torde det vara att beskriva detta som en rörelse mot ekologisk *varufiering*, samt som en samtidig utopisk urvattning och diversifiering. I ett historiskt perspektiv på drygt fyrtio år beskriver den politiska ekologin närmast en bana från en tydligt avgränsbar diskursiv formation konstruerad genom tydliga konflikter och positioner i en slags centrum-periferirelation (staten och dess utomparlamentariska kritiker), till ett tillstånd av diskursiv upplösning. Den politiska ekologins rika och expressiva begreppsvärld har kommit att verka som en generell impuls, medan de objekt som denna diskurs så kraftfullt mejslat fram under bara några decennier nu förvaltas med varierande regleringar och intressen, och utvecklas i vitt skilda sammanhang längs mer eller mindre varierande banor. Det är nu inte enbart, eller ens i första hand, den så kallade miljösektorn med alla dess institutioner som driver den politiska ekologin. Ja, frågan är om denna sektor överhuvudtaget kan mäta sig med de processer som pågår inom media, reklam och produktinformation, när det

gäller att generera och reglera föreställningar om ekologins problematik och lämpliga handhavande.

De senare decennierna kännetecknas bland annat av ett markant uppsving av ekologiska och i övrigt miljöanknutna argument i marknadsföringen av en stor mängd produkter. Ekologi och miljö har kommit att bli starkt positivt värdeladdade begrepp med vars hjälp i princip alla produktkategorier kan saluföras (om än ofta på basis av fortgående resursslukande och ekologiskt destruktiva processer, vilket innebär så kallad "greenwashing"). Denna utveckling kan tolkas som en slags idé- och värdemässig förskjutning, eller kanske mer rättvisande och med hjälp av Raymond Williams klassiska begrepp som en ny "structure of feeling", det vill säga, som ett nytt allmänt utbredd sätt att förhålla sig till och tänka över världen (Williams 1997). Vi har under dessa decennier rört oss från en situation där miljöfrågorna framförallt gav bränsle till olika slags *alternativa* idéer om hur samhället bör utvecklas, till ett läge där miljöengagemang betraktas som en självklarhet, och där strävan efter ekologisk anpassning på ett retoriskt plan torde ha en närmast hegemonisk utbredning. Det finns dock goda skäl att utgå ifrån att det bortom denna retoriska konsensus döljer sig en mångfald av ideal och värderingar som inte bara står i konflikt med varandra utan som också sammanhänger med mer grundläggande sociala och politiska motsättningar.

Sedan miljödiskursen etablerats under 1960-talet har den ekologiska retoriken antagit flera olika skepnader. 1960- och 1970-talen utgör en period då föreställningar om det ekologiskt anpassade och det naturenligt harmonierade livet etableras diskursivt i en rad olika *motdiskurser*. Det utopiska momentet är här tydligt, till skillnad från senare perioder, då det ekologiska idégodset överlag formats mycket i relation till modernitet eller modernisering, och därmed till föreställningar och värderingar som väsentligen tillhör det etablerades och för-givettagnas kategori.

Numera är det utopiska momentet i diskursen om hållbar utveckling förvisso synnerligen starkt och framträdande i de övergripande principformuleringarna, särskilt i de internationella FN-dokumenterna, medan det nationella politiska, praktiska och förvaltningsmässiga arbetet med hållbar utveckling snarare präglas av den ekologiska moderniseringens logik, med all den normalisering och utopisk fördunkling som denna innebär (jfr Hajer 1995).

En tydlig förskjutning av ekologins diskurser skedde under senare delen av 1980-talet, i och med att det politiskt administrativa systemet ihärdigt markerade den enskilda individens ansvar, och vikten av att välja en ekologisk livsstil. Därmed lades grunden till den alltjämt påtagliga, och kanske nu tilltagande, kommodifieringstendensen, där den politiska ekologins diskursiva fält smälts samman med kapitalismens logik, dvs en strävan efter ständigt ökande vinster och en därtill än så länge korresponderande, ökande varuproduktion. Mycket tyder på (och kanske kan man också här se något som kan lyftas fram som en för projektet intressant hypotes) att den ekologiska symbolvärlden därmed utvecklas i riktning mot *förenkling, trivialisering och schablonisering*. Det föreligger en stark spänning mellan å ena sidan reklam- och massmediespråkets krav på enkelhet, igenkännande/fördomsfullhet, polarisering mm, och å andra sidan både den politiska ekologins idérikedom och dess komplexa problematik, vilket innebär att en sådan utveckling med fog kan beskrivas som olycklig och problematisk. Den politiska ekologin har länge, men på olika sätt, varit en rik inspirationskälla för kritik och reflexivitet kring samhällsutvecklingen i stort.

Den allmänna, åtminstone retoriska, acceptans som numera vidlåder de ekologiska begreppen har inneburit att det ekologiska tankegodset mobiliserats i en rad nya sammanhang, och därmed kommit att ingå i nya meningsstrukturer och erhållit nya innebörder. Att vi har en tilltagande *hybridisering* av den politiska ekologin är nog stort utom tvivel, och därmed också en process av integration av ekologiskt tankegodset i en stor mängd sociala sfärer. Frågan är om det också går att urskilja parallella tendenser såsom att sociala grupperingar formeras kring, eller bekräftar sin identitet, genom olika bruk av den politiska ekologins retorik? Ytterligare

en tendens, som mött förhållandevis stor uppmärksamhet hos några amerikanska miljöorganisationer är ovan nämnda sk ”greenwashing”. I takt med att ekologin ges en positiv inramning i olika sammanhang, kommersiella såväl som politiska, blir den också retoriskt användbar för att dölja och mystifiera tvivelaktiga och ekologiskt skadliga aktiviteter, och det går nu att hitta långa listor på produkter som marknadsförs med ekologiska argument, trots att de har tydligt negativa miljökonsekvenser.

Den ekologiska tankevärlden och problematikens successiva införlivande med offentlig debatt samt kommersialism och kultur i vid mening har sannolikt också haft en stor betydelse för diskursiva förskjutningar inom en rad områden, exempelvis i fråga om föreställningar om det goda livet och globala relationer. Sålunda kan vi se hur detta diskursiva fält under det senaste decenniet smälter samman med olika ”motståndsdiskurser”, vilka grundas på idéer som global rättvisa och förnyelse av det ekonomiska världssystemet.

Sammantaget föreligger ett flertal tecken på att de ekologiska politiska och massmediala uttrycken har radikalt olika ideologiska innebörder, dvs att de stöder *olika* men mer eller mindre väl etablerade livsstilsideal inom de förhärskande ordningarna, utmed hela skalan från kompromisslöst systembevarande via experimentella levnadsstrategier och socialt/politiskt nytänkande till radikal strukturell samhällsförändring. Lika klart är att den ekologiska retoriken är ymnig och mångsidig i fråga om de utopiska innebörderna (Hedré & Linnér 2008a), och att denna skenbart naturgrundade tankevärld på goda grunder kan analyseras som ett intressant och flerpolitigt konfliktfält (Hedré & Linnér 2008b).

Den brittiske kulturanalytikern Raymond Williams har tydliggjort hur varje samhälle skapat sin särskilda föreställningsvärld om vad naturen är – hur den fungerar, hur samhället och mänskligheten förhåller sig till den, och hur man bör behandla den. Han menar att denna föreställningsvärld till stor del frambringas ur en strävan efter att legitimera både de sociala relationer som utmärker respektive samhälle och detta samhälles sätt att nyttja naturens resurser (Williams 1997, jfr Soper 1995). På så vis har naturen en ideologisk, eller om man så vill, hegemonisk, funktion (Harvey 1996, Laclau & Mouffe 2001). Om man dessutom beaktar hur den strida ström av civilisationskritik som utvecklats parallellt med moderniseringen varit upplagd, så kan vi också konstatera att naturen många gånger fått låna sitt namn även till argumenten *mot* det rådande samhällets grundstruktur. Så har exempelvis bilden av den sublimes eller den pastorala och idylliska naturen ställts mot vad som uppfattats som den rationalistiska, behärskade och stela kulturen. Under 1900-talet levererades en flodvåg av skrifter som just tog spjörn i specifika idéer om naturen. Länge handlade det här framförallt om att försöka rädda kvar något av det genuina, autentiska, ursprungliga eller naturliga, i en snabbt framflyttande modern värld, där kulturen kom att innesluta allt mer i sitt nät. Det som människorna frambringade uppfattades i enlighet med detta som konstlat eller onaturligt. Men under loppet av detta århundrade kom också en mängd filosofier och utopiskt grundade idéer som inte i första hand gällde hur samhället skulle begränsas i sin utbredning, och lämna öar av ursprunglighetens natur kvar, utan snarare hur det skulle byggas annorlunda, så att gränserna mellan natur och samhälle istället skulle korsas mer rationellt och respektfullt, och på ett sätt som är långsiktigt hållbart. Vi skulle på så vis uppnå ett mer naturligt samhälle, och det är runt dessa olika målsättningar som samtidens politiska retorik i allt väsentligt är flätad.

I detta diskursiva sammanhang har naturen ånyo tydligt framträtt i en motsägelsefull roll. Å ena sidan fortsätter den att fungera som en slags fond mot vilken föreställningsvärlden om det kulturella och det samhällsliga kan gestaltas. Kategorierna det sociala eller det kulturella kan knappast tänkas, åtminstone inte med de innebörder som vanligtvis avses, om inte samtidigt kontrasten natur finns med. Och å andra sidan ser vi nu ständigt ambitioner att göra det sociala och det kulturella mer präglade av vad som uppfattas som naturligt (Jameson 1994). En ekologisk livsstil och ett samhälle byggt enligt naturens principer efterlyses numera av de flesta politiska partierna, och inom produktdesign, marknadsföring, arkitektur och sam-

hållsplanering florerar tecken som representerar natur, ekologi och det gröna som aldrig förr (Hedré 2006).

Naturaliseringen på området torde vara särskilt intressant, då den förföriskt nog har just naturen som objekt. Vi kan se hur många exempel som helst på hur naturen apelleras till som en självklart given kategori, och detta sker inte enbart i den politiska retoriken eller inom reklam och produktinformation, utan många gånger också i de sammanhang då uttalanden görs i vetenskapens namn.

När ekologin lanserades som en viktig inspirationskälla för miljöengagemanget under 1960-talet lades också grunden för en rik och dynamisk historia av *olika* ekologiskt baserade ideal i fråga om estetik, moral och livsstil. Ekologibegreppet är förvisso mångtydigt, och omfattar allt från en tämligen traditionell biologisk verksamhet till vad som närmast kan betecknas som politisk filosofi. När ekologibegreppet används i samband med att miljöfrågor behandlas är det dock ofta oklart vilken slags ekologi som avses, och ekologi kan på goda grunder betraktas som ett slags honnörsbegrepp, vars innebörd uppfattats på många olika sätt genom historien (Hedré & Asplund 1992). Likväl framträder ekologin retoriskt sett som en väsentligen vetenskapligt informerad idévärld, och dessutom med naturvetenskapens skimmer av objektivitet och saklighet, och det råder knappast något tvivel om att frågan om vad som är det ekologiskt rätta, goda och sköna besvarats och alltjämt besvaras på en mängd olika sätt, i olika sammanhang. När en anpassning till naturen förfäktas handlar det alltid om en kulturspecifik harmonisering med utgångspunkt i specifika föreställningar om vad som utgör det naturliga (Glacken 1976 [1967])), och sambanden mellan vad som uppfattas som å ena sidan naturligt och å andra sidan det rätta, goda och sköna är utan tvivel många.

Ett slående drag i den senare tidens ekologiskt retoriska landskap är en tendens att trivialisera och avdramatisera sammanhang som på goda grunder ofta konstateras både ytterligt komplexa, problematiska och svårhanterade. I och med att så många miljöfrågor visat sig ha en global utbredning både när det gäller orsaker och effekter har det också blivit tydligt att de politiska och administrativa utmaningarna är enorma, samtidigt som hot- och riskscenarierna tornar upp sig allt mörkare. Likväl är det en slags alldaglig gullighet och uppfinnarjockementalitet som många gånger möter när den ekologiska retoriken tar form i reklam och media. Fokus ligger ofta på det pittoreska, på intimitet, lycka, trygghet, familj, det lokala och det privata. *Globala* relationer däremot är sällan representerade. Likaså kan man konstatera att de normer och värderingar som får i särklass mest utrymme är medelklassens, och de köpstarkas. Detta är tydligt både när det gäller estetiska inramningar, i synnerhet klädstil, matvanor och boendemiljöer. I reklamens, kampanjernas, mässornas och produktinformationens värld är den politiska ekologin också synnerligen fragmentariserad. Här förekommer sällan några ingående analyser, utan istället lånas ofta några få av de tämligen många klichéer som sedan länge associerats till så kallad grön livsstil.

Om vi däremot vidgar perspektivet och inkluderar informationstexter och hemsidor som inte i första hand är tillkomna i ett kommersiellt syfte, så framträder istället en oerhört mångsidig och konfliktfylld värld av utopiskt tankegods där exempelvis reklamens konsumtionsriktade överflödshedonism kontrasterar mot en hedonism baserad på enkelhet, långsamhet, stillhet och sinnlig förfining. Denna mångfald förefaller faktiskt vara så omfattande och så kontrastrisk, fylld av motstridiga ideal och förhoppningar, att det numera är väl värt att fundera över om det överhuvudtaget är korrekt att beskriva fältet som en ekologisk diskurs eller en miljödiskurs. Det förefaller snarare vara så att ekologins element kommit att ingå en mängd föreningar med vitt skilda utopiska rörelser, vilka var och en med varierande grad av explicit politisk inramning gestaltar ett hopp om en framtid av mer eller mindre radikalt anorlunda slag. Det är just denna utopiska mångfald som detta projekt har som mål att överblicka och kartlägga.

Referenser

- Glacken, Clarence J (1976 [1967]). *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*, University of California Press, Berkely, Los Angeles, London.
- Hajer , Maarten A. (1995). *The politics of environmental discourse: ecological modernization and the policy process*, Oxford: Clarendon.
- Harvey, David (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell Publishers: Oxford.
- Hedén, Johan & Gunilla Asplund 1992. ”Den politiska ekologin. En granskning av dess överideologiska funktion och förutsättningar” i *Vest. Tidskrift för vetenskapsstudier*, nr 4, s. 3–12.
- Hedén, Johan (2006). ”Naturen som spegel”, *Motiv* nr 7.
- Hedén, Johan & Björn-Ola Linnér (2008a). “Utopian Thought and Sustainable Development”, *Futures* 41:4.
- Hedén, Johan & Björn-Ola Linnér (2008b). “Utopian thought and the politics of Sustainable Development”, *Futures* 41:4.
- Jameson, Fredric (1994). *Seeds of Time*, Columbia University Press, New York.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (2001 [1985]). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*, 2:a upplagan, London, New York: Verso.
- Soper, Kate (1995). *What is Nature*, Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Williams, Raymond (1997 [1980]). *Problems in Materialism and Culture*, Verso, London and New York.